

י"ז בתמוז - יום שנשתברו בו הלוחות

הרב אליהו בקשי-דורון

י"ש ימים שכל ישראל מתעניין בהם מפני הצרות שאירעו בהם כדי לעורר הלבבות לפתוח דרכי תשובה ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו וכו' שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב וכו' (הרמב"ם, פרק ה', מהלכות מהלכות תענית, הלכה א')

כך מגדיר הרמב"ם את תכלית התעניות, ומבואר בדבריו, שתכלית הצומות היא התשובה, ומטעם זה מרבים בהם בוידוי וסליחות. החתם סופר (בש"ת אר"ח סי' י"ח) כותב על דברים אלה: "הנה גילה לנו מה שלא היינו מעלים על דעתנו שהיינו חושבים שהתעניות האלה אינם על דרך התשובה, אלא על דרך האבל והצער ביום שאירע בו, כמו השמחה ביום שאירע בו טובה, וכן משמע קצת (בפ"ק דמגילה) דקאמר, ת"ב שחל בשבת מאחרין ולא מקדימין, מ"ט? אקדומי פורענותא לא מקדמינן, ובודאי אקדומי תשובה זריזין מקדימין, מ"מ הודיענו הרמב"ם, שלא כן היא, ועל פיו נהגו לומר הוידוי והסליחות", ועיין שם בחתם סופר, שבאר סברת הרמב"ם, כיון שאין לחכמים לחדש דבר שאין לו עיקר מהתורה, אין לקבוע תענית של אבל וצער, שלפי שלא מצאנו זאת בתורה, כי אם לקבוע יום לזכר שמחה והצלה כחנוכה ופורים, שמצאנו כמותם ביציאת מצרים, ולפיכך ק"ו משעבוד לגאולה, ממיתה לחיים לכ"ש, ועל כן קבעו התענית לתשובה, שמצאנו תענית לתשובה ביום הכיפורים מן התורה.

ונראה לבאר שיטת הרמב"ם, שהתענית נקבעה לזכרון הצרות, אולם האבל וזכרון הצרות עצמם מחייבים את התשובה, שהרי עיקר זכרון הצרות בימים אלה הוא על חורבן בית המקדש, והזכרון מחייב לצפות ולהתפלל שיבנה במהרה בימינו, וקיי"ל "כל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו, כאלו נחרב בימיו" (ירושלמי יומא פ"א ה"א), עדיין לפי שבכל דור יש הכח והאפשרות לבנייתו, ואם עדיין חרב ואינו נבנה, הרי זה אשמת הדור הקיים ובגלל עוונותיו, על כן האבלות והזכרון על החורבן בהווה מחייבות את הוידוי והתשובה לתיקון החטאים, כדי שיבנה בית המקדש. ולפי זה יש להבין דברי הגמ' (במגילה ה). "אקדומי פורענות לא מקדמינן", לפי שעיקר זכרון הימים הוא על החורבן לזכור הפורענות, אולם הזכרון מחייב את התשובה, שנשוב להיטיב כדי שיבנה במהרה, ולא יקרא בנו כאלו נחרב בימיו.

בתעניות על הצרות קוראים בתורה בפרשת הברכות והקללות (מגילה ל:), ואילו בתעניות ציבור קוראים בפרשת "ויחל משה", שיש בה סדר סליחה. פרשה זו באה אחר שבירת הלוחות, שהיא השברון הראשון והקשה ביותר של עם ישראל בחטא העגל, שעליו נאמר: "וביום פקדי ופקדתי", וכיון שכל הצרות שורשן בחטא זה, יפה הקריאה לכל התעניות.

הלוחות נשתברו בי"ז בתמוז (כמבואר בגמ' תענית כו:), וזוהי הסיבה הראשונית לצום י"ז בתמוז, ויש להתבונן בדברים כדי שיהיו לזכרון לנגד עינינו.

א. שבירת הלוחות תחילת כל הצרות

צום הרביעי הוא הצום הראשון לחודשי השנה, וצמים בו מפני חמשה דברים שאירעו בו, נשתברו הלוחות ובוטל התמיד, הובקעה העיר, שרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל.

כמו בתשעה באב, שכל החורבנות שארעו בו מקורם בבכיה הראשונה, שבכו העם למשפחותם ונגזרה גזירה, שלא יכנסו לארץ, כך גם כל האירועים שאירעו בי"ז בתמוז, מקורם בשבירת הלוחות בי"ז בתמוז. על צומות אלה נאמר:

"צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים"

ויש להבין; בשלמא שאר הצומות – תשעה באב, צום גדליה ועשירי בטבת, שמתאבלים בהם לזכר חורבן ירושלים ובית המקדש, כשיבנה בית המקדש הפכו הימים לששון ולשמחה, אולם צום הרביעי י"ז בתמוז, יכודו ביום שנשתברו בו הלוחות, ולמה יהפך יום נורא לששון ושמחה, והרי אין תיקון ותחליף ללוחות שנשברו, וזאת ועוד - הלוחות השניים נתנו בתאריך אחר - ביום הכיפורים. ראיתי ב"נחל קדומים" שכתב בשם האר"י בפירושו הכתוב "חג לה' מחר" (שמות ל"ב), וז"ל "ואמנם הסוד הנמרץ בזה, שהלא העגל נעשה בי"ז בתמוז ונשתברו הלוחות ועתיד הקב"ה להפכו ליום טוב ונמצא חג לה' מחר בעצם, ומחר זה לאחר זמן", ויש להבין מה מהותו של החג ביום שנשברו הלוחות.

אחד משלשה דברים שעשה משה רבינו מדעתו והקב"ה הסכים עמו הוא שבירת הלוחות (יבמות סב). כשאמר לו הקב"ה למשה: "לך רד, כי שחת עמך" (שמות ל"ב), מיד פתח משה בתפילה ויחל משה עד שנאמר שם: "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו", ורק אחר שהצליח בתפילתו, ירד משה מן ההר: "וירא את העגל ומחולות ויחר אף משה וישלך מידיו את הלוחות וישבר אותם תחת ההר", ואע"פ שלא נצטווה על כך הקב"ה הסכים עמו ככתוב "אשר שברת"

(שמות ל"ד), "ואמר ריש לקיש, אמר ליה הקב"ה למשה, יישר כחך ששברת" (שם), ולא רק שהקב"ה הסכים עמו, מצאנו שהתורה מציינת את שבירת הלוחות כשיא תקופו וגדולתו של משה רבינו, בפסוק האחרון בתורה המציין את גדולת משה רבינו נאמר:

"ולכל היד החזקה, ולכל המורא הגדול, אשר עשה משה לעיני כל ישראל" (דברים ל"ד)

ופירש רש"י שם:

"לעיני כל ישראל, שנשאו לבו לשבור את הלוחות לעיניהם והסכים הקב"ה לדעתו, שנאמר כאשר שברת, יישר כחך ששברת".

ויש להבין; אע"פ שהסכים הקב"ה עמו, מה השבח והמעלה בשבירת הלוחות? לכאורה, אין זה אלא הכרח מפאת המצב הרוחני הירוד, שלא היה מקום ללוחות, ומה הגדולה בשבירה?

ב. ההבדל בין לוחות ראשונות לשניות

כדי להבין את משמעות שבירת הלוחות, ואת ה"יישר כח" שקבל על כך משה רבינו, יש להתבונן תחילה בהבדלים שבין לוחות ראשונים ללוחות שניים. הלוחות הראשונים "מעשה אלוקים המה, חרות על הלוחות" (שמות ל"ב). קדושתם היתה גדולה מלוחות שניים, עד שאמרו רבותינו (עירובין נד:), "אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות, אין כל אומה ולשון שולטת בהן", "אלמלי לא נשתברו לוחות הראשונות, לא נשתכחה תורה מישראל" - התורה היתה תקועה בלבם ולא היו שוכחים, וגם קדושת עם ישראל היתה גדולה, שהיצר לא היה שולט בהם, וא"כ יש להבין, מנין לקח משה את ההיתר לשבור הלוחות, ולהפסיד את המעלות הגדולות שבהם. ונראה, שאע"פ שהלוחות מעשה אלוקים המה ומעלתם גדולה, הבין משה, שמעצם קדושתם הם אינם תואמים את בני ישראל, וכמו שמצינו (בראשית רבה פי"ב סי' ט"ו), שהעולם צריך היה להבראות במידת הדין, ומכיון שאינו יכול להתקיים, שיתף עמו מידת הרחמים, כך לוחות ראשונים, שמעלתם גדולה, ראויים רק לצדיקים ולא להשודעים לקיימם, וזה שאמר הקב"ה למשה רבינו: "הרף ממני ואשמידם, ואמחה את שמם מתחת השמים, ואעשה אותך לגוי עצום ורב ממנו" (דברים ט'), לפי שרק צדיקים השומרים את הכתוב בלוחות יש להם זכות הקיום, ואחרי שעורר משה רבינו את רחמיו של הקב"ה, שבר את הלוחות, והתורה ניתנה בלוחות שניים, שהם מעשה ידי אדם.

לוחות הראשונים ניתנו לצדיקים, ואכן במעמד הר סיני נתקדש עם ישראל כולו בקדושה עליונה, והיה ראוי לקבל התורה, בדרך שתהא חקוקה בלבם, אולם לוחות שניים נתנו לישראל כבעלי תשובה לאחר החטא, והלוחות כתובים בידי אדם ככתוב: "פסל לך שני לוחות אבנים".

כידוע, בכדי ללמוד תורה, יש צורך בעמל התורה, ועמל התורה הוא היסוד לקדושה ולתשובה כמאמר רז"ל: "בראתי יצר הרע, בראתי לו תורה תבלין" (קידושין ל:).

בשבירת הלוחות קבע משה רבינו את קדושת עם ישראל מכח התורה, שתהא קדושה הבאה מתוך לימוד ועמל התורה, ולא מכח קדושת התורה עצמה על עם ישראל, ועל כך הודה לו הקב"ה, לפי שגדולים בעלי תשובה מצדיקים גמורים, מה עוד שצדיקים גמורים בודדים, ודרך התשובה נחלת הכלל.

ואכן, בגמ' בע"ז (ד:) מצאנו, שחטא והעגל – מטרתו העיקרית היא להורות דרך התשובה לרבים:

"אריב"ל לא עשו ישראל את העגל אלא ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, שנאמר מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים, והיינו דאמר ר' יוחנן משום רשב"י, לא דוד ראוי לאותו מעשה, ולא ישראל ראוי לאותו מעשה, לא דוד ראוי לאותו מעשה דכתיב ולבי חלל בקרבי, ולא ישראל ראוי לאותו מעשה דכתיב, מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים, אלא למה עשו? לומר לך, שאם חטא יחיד, אומרים לו כלך אצל יחיד, ואם חטאו ציבור, אומרים לו כלך אצל ציבור"

וביארנו המפרשים, שאמנם חטא מתוך בחירה, רק שהצדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, ורגלי חסידיו ישמור, ועל כן לא היו ראויים לאותו חטא, ורק נמנעה השמירה מהם כדי להורות תשובה לרבים, ואת השגת התשובה לחטא העגל השיג משה ע"י שבירת הלוחות. מכאן, שגדולה שבירת הלוחות, לפי שהביאה לתשובה שלימה.

בכדי להבין היטב, מה הגדולה בשבירת הלוחות, יש להתבונן בחטא העגל שגרם לשבירתן, כפי שנבאר.

ג. החזמה שבחטא העגל

המעשה החמור שבחטא העגל אינו בכפירה בה' ובהשגחתו, ועמדו על כך הראשונים לבאר כיצד דור שעמד לרגלי הר סיני והקדים נעשה לנשמע כמלאכים, יכול לאחר ארבעים יום להגיע למצב כה חמור, וביארו, שאכן כל ארבעים יום היו ישראל דבקים ומצפים לבואו של משה לקבל תורה ומצוות, והחטא היה רק כאשר בושש משה לבוא, וטעו בשש שעות, וביקשו מנהיג כתחליף למשה רבינו, ש"לא ידעו מה היה לו", שיכוון אותם וידריך אותם לעבוד את ה', וכפי שמוכיח הרמב"ן שאמר "חג לה' מחר", ולא ח"ו חג לעגל.

ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי מבאר, שמעצם תשוקתם לעבוד את ה', בקשו דרך כדי להתפיס את עבודתם בדבר גשמי, אבל לא כפרו ח"ו בקב"ה, ואכן כששמע משה מהקב"ה: "לך רד כי שחת עמך", "עשו להם עגל מסכה", עדיין לא שבר את הלוחות, רק התפלל לקב"ה שיסלח להם, רק כשירד ושמע קול ענות במחנה וראה את המחולות, ראה את העם ברעו שקמו לצחק, והיו בהם כל העבירות החמורות, רק אז שבר את הלוחות, לפי שראה שאין הם ראויים להם, ראה שכל אותה קדושה, שנתקדשו בסיני, וכל אותה צדקות, יכולה תוך שש שעות להדרדר למצב של "ויקומו לצחק", על אף שתחילת החטא היתה בטעות, ורק אז החליט שאינם ראויים לתורה שקדושתה בעצם, ויש להם לקבל תורה שנקנית בעמל, שמאור שבה מחזירם למוטב.

מלבד הירידה הרוחנית הקשה, שירדו, כשפרקו עול תורה ויצא העגל הזה, יש בשבירת הלוחות גם תיקון לחטא הקשה, שבקשו אלהים אחרים במקום משה רבינו, וכך אמרו:

"עשה לנו אלוהים אשר ילכו לפנינו, כי זה משה האיש, אשר העלנו מארץ מצרים, לא ידענו מה היה לו"

ומבאר המשך חכמה, שכיון שיסוד התורה היא האמונה בקב"ה, שאין עוד מלבדו, ואין ליחס כל כח ותוקף לזולתו, בשעה שראה משה, כיצד סוגדים לעגל וחושבים, כאילו יש בו ח"ו כח ותוקף, ועושים זאת כיון שגם את משה רבינו ראו לא רק כשליח ה' ומביא דברו, אלא כמנהיג בכוחות משלו, עד שבקשו במקום משה האיש, אלוקים אשר ילכו לפנינו, לקח את הלוחות שהם מעשה אלוקים, וקדושתם גבוהה ביותר, ושבר אותם לעיניהם, להודיע, שאין כל קדושה ותוקף מלבד הקב"ה, שאין עוד מלבדו, וחשש משה שאם לא יעבדו לעגל, יעבדו ללוחות עצמם או למשה רבינו, ובכדי לשרש טעות זו, שבר הלוחות להודיע שרק רצון ה' החרוט על הלוחות והדבקות בתורה, היא הקדושה, ועל כן לאחר שבירת הלוחות הסכים הקב"ה עמו, ונתנו להם לוחות מעשה אדם, ותורה שצריך

לעמול בה, כדי שיוכלו לקיימה עדי עד, ועל כך אמר לו הקב"ה למשה, יישר כוחך ששברת.

לאור הדברים יש להבין, שצום הרביעי, שעיקרו כיום שנשברו הלוחות, יהפך לששון ולשמחה ולמועדים טובים, משום שכשתמלא הארץ דעה את ה' ניתן יהיה להבין את החסד הגדול, שעשה משה לעיני כל ישראל, ששבר הלוחות, שבזה אפשר לעם ישראל לדורותיו לקיים התורה, ע"י עמל התורה, ועל כן לוחות ושברי לוחות מונחים בארון, שאלולא שברי לוחות, לא היו מגיעים ללוחות שלימות.

ד. יום הכיפורים כיום שנתנו בו לוחות שניות

שברי לוחות מונחים בארון, ורק לעתיד לבוא יהפוך ה' את צום הרביעי ליום טוב, כיום שנתנו בו לוחות שניות, הוא יום הכיפורים, שכולו יום של תשובה וכפרה, לפי שזה היסוד לסליחה ולקיום עם ישראל כבעלי תשובה. אמנם, מצאנו שיום הכיפורים נקרא יום טוב, וכך שנינו: "לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב וכיום הכיפורים", ואומרת הגמ' (בתענית ל:) "בשלמא יום הכיפורים, משום דאית ביה סליחה ומחילה, יום שניתנו בו לוחות האחרונות", וה"יום טוב" שבו מתבטא, בעצמו של יום, שאין בו לא אכילה ולא שתיה אלא עמידה לפני ה' כמלאכים.

רבינו יונה מבאר, שיש ביום הכיפורים גם מצות יום טוב, כפשוטו, במאכל ומשתה, כיום שנתנו בו לוחות שניות, ומבאר בזה את ההלכה הנלמדת מהכתוב, שמצוה לאכול בתשיעי לחודש, האוכל בתשיעי מעלה עליו הכתוב וכל כאילו התענה תשיעי ועשירי, ומפרש רבינו יונה, שכיום סליחה וכפרה צמים בעשירי, ומצות האכילה בתשיעי היא מצד ה"יום טוב", שביום הכיפורים שבו נתנו לוחות שניות. ויש להבין, מה טעם לאכילה בתשיעי על לוחות שנתנו בעשירי? ונראה, שיש טעם מיוחד באכילה בתשיעי דוקא, והוא השמחה על שנתנו לוחות שניות, אף שנתנו למעשה, בעשירי. בחטא העגל לאחר מעמד הר סיני, חיכה עם ישראל בדריכות וצפיה למשה רבינו, ורק ביום הארבעים כשבושש משה לבוא, עמד השטן ובלבלם והטעה אותם, עד שנפלו ממדרגתם ויצא העגל. לאחר שמשה רבינו התנפל אל ה' ארבעים יום וארבעים לילה, הוא עלה שוב בר"ח אלול להר סיני לארבעים יום, במשך כל אותם ימים בני ישראל חזרו בתשובה והכינו עצמם, ודאי שהשטן הפעיל כל כוחו עד היום האחרון להטעותם בדרך, אבל הפעם עמדו עד הרגע האחרון וזכו לקבל הלוחות, על כן השמחה לאו דזקא ביום העשירי שבו נתנו הלוחות, אלא ביום התשיעי שבו השלימו עצמם והגיעו לדרגה זו, ולא נכשלו ביום הארבעים כמו בלוחות הראשונות, לפי שההכנה וההכשר

לתורה הם העיקר, ועל כן האכילה דוקא בתשיעי, שביום זה יש לחוג את השמחה של יום טוב שנתנו בו לוחות שניות, ועיין במהרש"א שם, שביאר הטעם, שחג מתן תורה בשישי בסיון אף שנתנה תורה בשביעי, כיון שו' בסיון שהוא יום החמישים למתן תורה בו הגיעו לדרגת יראת חטא, והיו ראויים לקבלת התורה, נקבע החג לשישי בסיון, כדי להודיע שכל שיראת חטאו של אדם קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, לפי שהעיקר הוא שישראל הגיעו למדרגה, שראויים הם לקבל תורה, וה"ה ביום הארבעים של לוחות שניות, שהוא יום ט' בתשרי, שאף שנתנו לוחות בעשירי, בתשיעי הגיעו לשיא העבודה, ואף זה בזכות שבירת לוחות ראשונות.